

mégpedig olyant, amelyben Gálszécsi hét versszakon keresztül a tőle telhető legjobbat nyújtja és mint tartalmi tekintetben hűségre törekvő fordító mutatkozik be. Ez a tartalmi hűség kivált az első öt versben figyelemre méltó; a 6. versben, de még inkább az utolsóban egyre jobban alábbhagy.

6. — Végül nem látom feleslegesnek ez alkalommal felvetni azt a kérdést, amely bennem régen felöltött és amelynek egy beszélgetésünk során tőlem függetlenül Holl Béla is kifejezést adott: vajon az énekeskönyv „Kegyes yenekekrwl ees kereztyen hewtrewl reowid konywecyke” fogalmazású címe nem jelentheti-e azt, hogy már az első kiadás ének- és kátérész tartalmazott, vagyis a könyvecskében nem csupán énekek, hanem katekizmus-formában feldolgozott hittani részek is voltak? A cím szövegezése nem kis mértékben alátámasztja ezt a feltevést. Különben mi értelme lenne a kettős (énekekrül — hütrül) tagolásnak? Igaz ugyan, hogy Bod Péter a katekizmusról, mint Krakkóban 1538-ban külön címmel megjelent önálló kiadványról emlékezik meg,³⁶ de nem tud, tehát nem is szól az énekeskönyvről, amelyről pedig ma már azt is tudjuk, hogy két kiadásban is megjelent. Azt is tudjuk ezenkívül, hogy Gálszécsi kátéjának függelékeként jelent meg első ízben Farkas András krónikás éneke is.³⁷ Míg tehát egyrészt bizonyosnak vehető, hogy ugyanakkor a kátéval együtt az énekeskönyv nem jelent meg, mert különben Bod tudna róla, az éppenséggel nem lehetetlen, sőt a címlap szövegezésénél és az énekeskönyv inkább pedagógiai, mint gyülekezeti látszó céljánál fogva meglehetősen valószínű, hogy már az 1536-os kiadványban is lehetett kátérész az énekeken kívül. Ennek tartalma ugyancsak a Luther kis katekizmusára támaszkodhatott, csak talán az első szövegezése nem volt mindenben azonos az 1538. évi kiadványával, amelynek tartalmára Bod ismeretéből következtethetünk. Ebben a vonatkozásban ma még találgatásokra vagyunk utalva, mivel mind az énekeskönyv folytatása, mind az 1538. évi „keresztényi tudományról való rövid könyvecske” címmel említett katekizmus ismeretlen. De a két év különbséggel napvilágot látott két „rövid könyvecske” közül a korábbinak címében *énekekrül* és *hütrül* külön-külön van szó; ez pedig aligha lehet véletlen. A kérdés felvetését tehát logikai okokból akkor sem hagyhatnók el, ha holnap egy előkerülő teljes példányban kizárólag csak énekeket találnánk, mert az sem feltételezésünk logikai helytelenségét, hanem csupán a könyvcím szövegezésének pontatlanságát tenné nyilvánvalóvá.

Csomasz Tóth Kálmán

„Sajtóhibák” Heltai Gáspár Bonfini-kiadásában

Heltai irodalmi vállalkozásai között kétszer szerepelt Bonfini krónikája, a *Rerum Ungaricarum Decades*. Előbb 1565-ben a *Historia Inclyti Matthiae Hunnyadis-t*, a latin Bonfinit nyomtatva ki. Egy évtizeddel később pedig *Chronica az Magyaroknak dolgairól* címmel ugyanennek magyar átdolgozásával készült el. Horváth János szerint ez utóbbiban az eseményanyagot megrövidítette, így többek között a katolikus egyházi vonatkozások jelentős részét elhagyta (*A reformáció jegyében*. Bp. 1956. 387–388.). Nemeskürty István Heltai fordítóit, átdolgozó módszereinek széprőzéi vonásait vizsgálva összegyűjtött néhány olyan mondatot, amelynek szubjektív érzelmet eláruló fordulatai mértéktartóan ugyan, de elárulják, hogy a szerző a reformáció híve volt (*A magyar széprőza születése*. Bp. 1963. 189–190.).

Heltainak a felekezeti érzelmek kifejezésére tett kísérleteit a magyar Bonfini-átdolgozásban természetesnek tartjuk. Ez a kor szokása szerint minden fordító munkában felfedezhető és a *Chronica*-ban megfigyelt adatok valószínűleg még lényegesen szaporodnának, ha Horváth János megjegyzése nyomán a latin eredetit tüzetesebben összevetnénk az átdolgozás megfelelő helyeivel. Heltai a magyar átdolgozásban nem is törekedett tudós munkára, ezért bevezetésében a „deák Bonfinius” tanulmányozásához utasította igényesebb, történeti érdeklődésű olvasóit. A *Historia*-t ezzel szemben valóban filológus munkának szánta. Az akkor legteljesebb, Bázelen 1543-ban megjelent Bonfini-kiadásból híven átvette az első három dekád, azaz harminc könyv szövegét. A tudós Szikszai Fabricius Balázssal értekezésnek is beillő *Praefatio*-t iratott eléje, amelyben a szöveggondozásra vonatkozóan azt olvassuk, hogy a bázeli kiadásból is hiányzó negyedik dekád első hat könyvének kéziratát — alighanem egy elveszett Bonfini-kódex töredékét — Csáki Mihály, János Zsigmond fejedelem kancellárja bocsátotta Heltai rendelkezésére. Ő nem is mulasztotta el az alkalmat, hogy a század nagy európai nyomdászainak, humanista kiadóinak mintájára a negyedik dekád elé oda ne nyomtassa: *Nunc primum e tenebris eruta, et antehac nullibi impressa seu excusa*. A még így is csonkán maradt mű végén külön felszólítást közölt, amelyben a lappangó utolsó négy könyv felkutatását kérte olvasóitól.

³⁶ Magyar Athenás, h. n. 1766. 29–30.

³⁷ RMDT I. 9. sz., 214., 425–426., 608–609., HORVÁTH JÁNOS: i. m. 36–38., 486.

Mindez a szöveggondozás és a kiadói-nyomdai munka humanista jellegű pontosságára vall, és azt gondolhatnánk, hogy e megjegyzések teljességgel kizárják a szubjektív érzelmeket, az egyéni állásfoglalás kifejezését. Valóban, Heltai a latin Bonfini-kiadás katolikus vonatkozású történeteit is változatlanul átvette. De emellett módot talált arra is, hogy reformációs elveinek, főleg Róma-ellenes érzületének jelét adja: a pápára és a bíborosokra vonatkozó, a római kuriában használt hagyományos jelzőket, megszólításokat, a nyomtatásban fordítva, „fejfelé” szedette. Ezt már a jeles történetíró, a budapesti Egyetemi Könyvtár első őr, Pray György is észrevette és megjegyezte: „Quam scurrilis in Romanos pontifices fuerit, ipse hic liber non uno loco docet. Sicubi enim de iis narratio occurrit, fere inversis litteris contra omnem typi rationem utitur.” (Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis Regiae Budensis. Pars I. Budae 1780, 484. pag.) E szokatlan fogás első pillantásra véletlennek látszik, de a *Historia*-t végiglapozva kitűnik, hogy a „sajtóhiba” kivétel nélkül valamennyi hasonló helyen megismétlődik. A „tótágast” szedett szövegrészek a következők: *Pontifex Maximus, sacrosanctumque collegium ex caepit* (fol G 1°), *Patribusque apostolicis Sacrosanti Collegii decreto factum* (fol G 1°), *verus Romane ecclesie pastor fideliumque pater* (fol H 1°), *Quid Christi vicarius: Quid Apostolicus ordo* (fol H 4°), *sacrosanti Patres* (fol H 6°), *a Paulo pontifice, ob improbe opinionis pertinaciam, Regia potestate abdicatum esse nouerat* (fol H 6°). Végül még Janus Pannoniusnak Mátyás király nevében Antonius Constantius olasz költőhöz írt versében is megfordította a következő két sort:

*Est pater ille Pius, rerum cui summa potestas,
Pontificum princeps, vrbis et orbis apex* (fol. X 3°).

E szokatlan „sajtóhiba” nyomán felmerülhet a kérdés, hogy Heltai Gáspárt Bonfini-kiadásában vagy akár annak magyar átdolgozásában mi tartotta vissza katolikus-ellenes érzületének határozottabb kinyilvánításától.

Holl Béla

Eötvös József kultúrtörténeti szintézisének terve

Eötvös József dédelgetett terve, amivel már fiatal korában is foglalkozott, s amiről soha nem mondott le, egy nagy kultúrtörténeti szintézis megalkotása volt. Több mint harminc éven át gyűjtötte hozzá az anyagot, a könyveket, és még halála előtt pár hónappal is a megvalósítás lehetőségeit forgatta fejében.

Trefort Ágoston szerint Eötvös már 1837-ben — amikor visszatért nyugat-európai útjáról — elhatározta, hogy megírja a keresztény civilizáció történetét.¹ Olvasmányait, könyvvásárlásait ezután úgy irányította, hogy minél mélyebb és szélesebb körű kutatásokat végezhesen, ismereteket szerezhesen e témakörben. 1841-ben írásba foglalta szándékát, mintegy kötelezősége emelve ezzel annak végrehajtását. Közös barátjuk, gróf Serényi László előtt Treforttal együtt szerződésben kötelezték magukat egy-egy önálló tudományos munka megírására. A június 4-én kelt okiratban Trefort a Magyarok történetei című munka elkészítésére vállalt kötelezettséget, Eötvös pedig az alábbiakat írta: „Én alólírt ezennel becületemre ígérem, hogy ha Isten éltben tart, 1865 új esztendeje a keresztény eszméknek történetét kiadandom. Isten engem úgy segéljen”.² Az ígéretet egyikük sem tudta teljesíteni, de azért Eötvös bizonyos fokig eleget tett annak. Az Uralkodó Eszmékbe ugyanis beolvastotta a kultúrtörténeti szintéziséhez az 1840-es években összegyűjtött anyag egy részét. Trefort erről is beszámolt.³ Az Uralkodó Eszmék azonban nem az a mű volt, amit Eötvös a 40-es években tervezett. Ezért nem mondott le a civilizáció fejlődéstörténetének megírásáról.

Az 1850-es évek végén ismét behatóbban foglalkozott a témával. 1859. december 28-án Kemény Zsigmond ezt írta barátjáról Falk Miksának: „Eötvös, ki mint tudjuk, a polgárosodás történetéről egy nagy munkát ír...”⁴ Kemény információjának helyességét mindennél ékebben bizonyítja Eötvös vázlata, amely éppen 1859 nyarán keletkezett, s jelenleg az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött kéziratos töredékei között található:

¹ TREFORT ÁGOSTON: B. Eötvös József „A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra” című munkájáról. Bp. 1883. 4–5.

² A pecséttel hitelesített okmány másolatát közli SZALAY IMRE: Visszaemlékezések Trefort Ágostonra. Bp. 1909. 22. — Serényi László gróf (1815–1893) földbirtokos, mezőgazdasági író, Eötvösök ifjúkori barátja.

³ TREFORT: l. m. 5.: „A francia forradalom történetének tervezete, a keresztény civilisatio történetéhez tett tanulmányok születtek meg az »uralkodó eszmék«-t. Kétekedvén, vajjon egészsége, ereje s egyéb viszonyok fogják-e valaha engedni, hogy ő a tervezett nagy munkát a keresztény civilisatoról construálhassa és megírhasa — ezen kétség hatása alatt írta munkáját a XIX. század uralkodó eszméiről, és abban sok anyagot dolgozott fel, mi a nagy munka számára volt szánva.”

⁴ Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Bp. 1925. 498.